

Fatih Sultan Mehmed'e Atfedilen Farsça Bir Beytin İzinde

Ahmet KAVAKLIYAZI*
Gamze Gizem AVCIOĞLU**

ÖZ

Fatih Sultan Mehmed, kudretli ve dirayetli bir hükümdar olmasının yanı sıra edebî kişiliğiyle de tanınır. Avnî mahlaslı şairin caize geleneğini başlatan ve divan sahibi ilk Osmanlı padişahı olduğu bilinmektedir. Arapça ve Farsçaya hâkim olmasına rağmen şiirlerini sade bir Türkçeye söylemiş olan sultan, sayıca çok fazla şiir yazmasa da başarılı bir şair olarak kabul edilir. Klasik şiir geleneğine bağlı olan sultanın şiirlerinde Fars edebiyatının önde gelen şairlerinden Sa'dî ve Hâfız'ın tesirlerini görmek de mümkündür. Fatih'in, İstanbul'un fethi esnasında söylediği kaydedilen "*Perdedârî mi-koned ber tâk-ı Kısra 'ankebût / Bûm nevbet mi-zened der kal'a-i Efrâsiyâb*" şeklinde Farsça bir beyit bulunmaktadır. Çeşitli kaynaklarda tekrar edile gelen ve onunla âdeta özdeşleşen bu meşhur beytin kime ait olduğu belli değildir. Bu çalışmada beytin söylendiği yer ve zamanla ilgili görüşler incelenecek, beytin kime ait olabileceği konusu tartışılacak; şerhi yapıldıktan sonra klasik Türk ve Fars şiirinde bu beytin nazireleri ortaya konacaktır. Böylece bir beyit etrafında gelişen edebî süreç incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Fatih Sultan Mehmed, Fetih, Edebiyat, Şiir, Farsça.

In Pursuit of a Persian Couple Attributed to Fatih Sultan Mehmed

ABSTRACT

Mehmed the Conqueror is renowned not only for his powerful and masterful rule but also for his literary persona. The poet with the pseudonym Avnî, recognized as the first Ottoman sultan to initiate the tradition of caize and compile a divan. Despite his proficiency in Arabic and Persian, Sultan who expresses his poetry in plain Turkish is considered a successful poet even though the number of poems he wrote was not very many. Influences from prominent Persian poets such as Sadi and Hafiz can be observed in the poetry of the sultan who composed his poems within the framework of the classical poetry tradition. A famous Persian couplet attributed to Fatih during the conquest of Istanbul reads: "*Perdedârî mi-koned ber tâk-ı Kısra 'ankebût / Bûm nevbet mi-zened der kal'a-i Efrâsiyâb.*" It is not clear to whom this famous couplet which is repeated and identified with it in various sources belongs. This study will explore opinions regarding where and when this couplet was composed, discuss its possible authorship, and after providing an annotation, present nazires of this couplet in Classical Turkish and Persian poetry. Thus, will be examine the literary process around a couplet.

Keywords: Fatih Sultan Mehmed, Conquest, Literature, Poetry, Persian.

1. Giriş

İstanbul'un fethi dünya tarihinin en önemli siyasi gelişmelerinden biridir. Bir çağ kapatıp yeni bir çağ açan bu hadise, tarihin seyrini değiştirmenin yanı sıra kültürel ve edebî açıdan da birçok değişimin başlangıcı olmuştur. Bilgili ve kültürlü bir kişiliğe sahip olan Fatih Sultan Mehmed'in ilim ve sanat erbabını çevresinde toplaması ve onları desteklemesi kültürel bakımdan önemli merhaleler katedilmesine vesile olmuştur. Genç hükümdarın bir taraftan Avnî mahlasıyla şiirler yazması, diğer taraftan da şair ve edipleri himaye etmesi bu dönemde gelişme aşamasında bulunan Klasik Türk edebiyatına önemli katkılar sağlamıştır.

Şair Avnî hakkında bilgi veren pek çok biyografik kaynak bir hükümdar olarak onun dönemini ilme değer verilen, âlimlerin himaye edildiği; aynı şekilde şairlerin çok rağbet gördüğü bir devre olarak anarlar. Örneğin Sehî Bey (2017, ss. 14-15) Fatih döneminde hiçbir dönemde olmadığı kadar âlimlere ve şairlere

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar,** Dr. Öğr. Üyesi/Asst. Prof., Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye/ Selçuk University, Konya, Türkiye, akavakliyazi@selcuk.edu.tr

** Doç. Dr./Assoc. Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Konya, Türkiye/ Selçuk University, Konya, Türkiye, gmzavcioglu@selcuk.edu.tr

Makale Gönderim ve Kabul Tarihleri/Article Submission and Acceptance Dates: 15.08.2024-05.10.2024

Citation/Atf: Kavaklıyazi, A., Avcioğlu, G. G. (2024). Fatih Sultan Mehmed'e atfedilen farsça bir beytin izinde. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 55, 120-134. <https://doi.org/10.52642/susbed.1533570>

rağbet gösterildiğini belirtir. Ayrıca sultanın, huzurunda şairleri toplayıp karşılıklı şiir söylediğini, Arap ve Acem'den marifet ehli kimseleri getirttiğini söyler. Latîfi de (2018, ss. 139-141) Fatih Sultan Mehmed devrindeki âlimlerin, fakihlerin ve fâzılların çokluğunun başka hiçbir padişah devrinde görülmediğini, sultanın nerede bir âlim varsa onu çeşitli iltifatlarla davet ettiğini; şiir ve nesrin, dolayısıyla şair ve nâsirlerin de itibar ve hürmet gördüğünü ifade eder. Âşık Çelebi (2018, s. 72) ise şairlere caize verme geleneğini ilk onun başlattığını söyler.

Tezkire yazarlarının Fatih'e dair ittifak ettikleri bir diğer konu da onun şairlik yeteneğinin güçlü oluşu ve yabancı dillere olan hâkimiyetidir. Örneğin Sehî Bey (2017, s. 16) âşıkâne gazeller yazdığını, gazelde seçkin bir üsluba sahip olduğunu söylerken Bursalı Mehmed Tâhir (2016, s. 355) "*Altı lisan tekellim ve kitabet eden bu padişah lisan-ı Osmanî ve Fârisîde bir edib-i mükemmel idi.*" diyerek onun birçok lisan vâkıf oluşuna vurguda bulunmaktadır. Onun bu nitelikleri taşımasında çocukluğundan itibaren ilim, şiir ve sanat havzasında yetişmesinin yanı sıra hükümdarlığı süresince âlim ve şairleri bir araya getirerek sohbet etmeyi âdet hâline getirmesinin etkili olduğu söylenebilir (Ak, 2001, s. 104). Klasik Türk edebiyatındaki tezkirelerde Fatih'in edebiyata olan ilgisi ve kabiliyeti önemli ölçüde yer bulurken Fars edebiyatındaki belli başlı tezkirelerde sultanın adının ve edebî yönünün zikredilmediği görülür.

Fatih'in, Batı dilleri bir kenara bırakılırsa, Arapça ve Farsçayı bu dillerde kalem oynatabilecek kadar iyi bildiği, Fars edebiyatının üstat şairlerinin eserlerini dikkatli bir şekilde okuduğu ve bunun neticesinde de kendi yazdığı gazelerde Fars şairlerinin, özellikle Hâfız ile Sa'dî'nin tesirinde kaldığı anlaşılmaktadır (Karahan, 1954, ss. 23-25). Her ne kadar gazelerinde bu etkiyi görmek mümkün olsa da Fatih *Dîvân*'ının Muhammet Nur Doğan (2014) tarafından yapılan ve 84 şiir içeren en son neşrinde Arapça ve Farsça söylenmiş sadece birer beyte rastlanmaktadır.

Osmanlı tarihçileri Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi akabinde Ayasofya'yı gezdiği esnada Farsça bir beyit söylediğini yazar. "*Perdedârî mi-koned ber tâk-ı Kısra 'ankebût / Bûm nevbet mi-şened der kal'a-i Efrâsîyâb*" şeklindeki beyit Fatih'in yukarıda sözü edilen *Dîvân* neşrinde bulunmamaktadır. İstanbul'un fethi gibi çok mühim bir tarihî hadiseden sonra, Fatih gibi kudretli bir hükümdarın dilinden duyulan bu beyit geçmişten günümüze çeşitli kaynaklarda ve yayınlarda ona atfedilemiştir. Ancak bizzat Fatih tarafından mı yazıldığı, yoksa başka bir şaire mi ait olduğu konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bazı Fars şairlerine ait olduğu da iddia edilmektedir. Ayrıca kimi şairlerin divanlarında söz konusu beytin naziresi olarak söylenmiş bazı beytlere de tesadüf edilmektedir.

Çalışma; sözü edilen Farsça beytin kime ait olduğunu veya olabileceğini kaynaklardan ve eldeki bilgilerden hareketle araştırmayı, naziresi sayılabilecek şiirleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu maksatla ilk önce Farsça beytin Fatih tarafından nerede ve ne zaman okunduğu belirlenmeye çalışılacak, sonra aidiyet konusu tartışılacaktır. Ayrıca beytin anlam bakımından çözümlemesi yapılarak Türk ve Fars edebiyatlarındaki nazireleri incelenecek ve böylece edebî bakımdan tesirleri ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Beytin Okunduğu Yer ve Zamana Dair

İstanbul'un fethini anlatan bazı Osmanlı tarihlerinde Fatih Sultan Mehmed'in fetihden sonra Ayasofya'yı gezerken Farsça bir beyit okuduğu kaydedilmiştir. Konuya dair tespit edilebilen ilk ve en önemli kaynak Tursun Bey'in 1490-95 yılları arasında yazdığı *Târîh-i Ebu'l-Feth* isimli eseridir. Bu eserde sultanın söz konusu beyti okuyuşu şöyle anlatılır:

Pâdişâh-ı cihân bunun sath-ı muka'arında olan acâyib ü garâyib san'atların ve temâsîlin temâşâ itdükden sonra sath-ı muhaddebine 'urûc buyurdu, Rûhu'llah tabaka-i çârumîn-i âsumâna 'urûc ider gibi tasa'ud itdi. Esnâ-yı tabakâtında olan dîvârları küngürelerinden ferş-i deryâ-mevcin temâşâ iderek kubbe üzerine çıktı. Vaktâ ki bu binâ-yı hasînün tevâbi' u levâhıkın harâb u yebâb gördi, 'âlemün sebâtsüzlüğün ve karârsüzlüğün ve âhir harâb olmasın fikr idüp müte'essifen nutk-ı şeker-pâşından bu beyt sem'î fakîre yitişüp levh-ı dilde müntakış oldu (Tursun Beğ, 2020, s. 56).

Tursun Bey'in sözünü ettiği yapı Ayasofya'dır. Bu alıntıya göre sultan, Ayasofya'nın kubbesinin iç yüzeyindeki resimleri ve sembollerini gördükten sonra dış katların arasında tabaka tabaka yükselen duvarların üstlerinden deniz gibi dalgalı zemini seyrederek kubbenin üzerine çıkar. Ayasofya gibi sağlam ve dayanıklı bir yapının eklentilerinin harap bir hâlde olduğunu görünce dünyanın faniliğini ve en sonunda da harap olacağını düşünüp esflenerek bir beyit inşâ eder. Tursun Bey, söz konusu beyti sultanın dilinden bizzat işittiğini belirtmektedir. Dolayısıyla olayın birinci dereceden tanığı durumundadır.

Konuyla ilgili ikinci kaynak 1506 yılında yazılan ve Farsça bir tarih kitabı olan *Heşt Behişt*'tir. Ayasofya'nın camiye çevrilisinin anlatıldığı bölümde sultanın bahsedilen yapının ihtişamını bizzat fark ettiği, eski binaların kalıntıları ile daha eski zamanlara ait yarı yıkık hâldeki binaları ve başka eklentileri görünce şaşkınlığının daha da arttığı ve dünyada devletin değersizliğini anladığı belirtilir. Ayrıca sultan Ayasofya'yı incelerken duvarlarında ve kapılarında tahribat bulunduğunu, kandillerinin tozla kaplı olup yakılmadığını, kürsülerinin kullanılmadığını; bu kısımların yarasa ve baykuşların meskeni hâline geldiğini görür ve o duruma uygun olarak söz konusu beyti tekrarlar (İdris-i Bitlisî, 2013, s. 114). Adı geçen kaynakta Tursun Bey'in anlatımından farklı olarak Ayasofya'nın yalnızca dışından görülebilen yapıların harap bir hâlde oluşu değil, aynı zamanda içinin de bakımsızlığından bahsedilmektedir. Bir diğer ifadeyle sultanın Ayasofya'nın iç kısımlarındaki tahribattan da etkilenmesi söz konusudur.

Hammer'in *Osmanlı Tarihî*'nde iki yerde beyit okuma hadisesinden söz edilir. İlkinde fethin ikinci günü, yani 30 Mayıs 1453 Çarşamba günü sultanın şehri at ile dolaşarak Bizans imparatorundan sonra ikinci kişi olan Grandük'ün sarayına gittiği, o beldenin ıssız sokaklarında gezerken bazı yağma olaylarına şahit olduğu ve tekrar saraya döndüğünde bomboş dairelerden geçerken dünyadaki değişiklikleri dile getiren Farsça bir beyit okuduğu şeklinde aktarılır (Hammer, 1329a, s. 305). İkincisinde ise fethin dördüncü gününde, yani 1 Haziran 1453 Cuma günü sultanın Ayasofya kilisesinin önüne geldiği, oradan da asırlardan beri Konstantin hanedanının ikamet yeri olan saraya gittiği, boş daireleri görünce insana ait eşyalardaki değişime hüznü bir hâlde bakmaktan kendini alamayarak İranlı bir şairin meşhur bir beytini inşâ ettiği şeklinde aktarılır (Hammer, 1329b, s. 7). Hammer'in anlatımlarında beytin okuduğu zaman ve mekâna dair birbiriyle çelişen tespitler vardır. Üzerinde durulan beytin İranlı meşhur bir şaire ait olarak zikredilmesi de ayrıca dikkate değerdir.

Tayyârzâde Atâ'nın (2020, ss. 148-149) 1291/1878 yılında yazdığı *Târîh-i Enderun* adlı eserinde Fatih'in okuduğu Farsça beyit, Rum imparatorlarına ait olan Büyük Saray'la ilişkilendirilir. Fetihden önce Rum imparatorları tarafından metruk bırakıldığı için harabeye dönmüş olan sarayı gören sultanın tam bir ibret ve uyanış hissiyle fethin ikinci gününde, yani 30 Mayıs 1453 günü bu mısraları okuduğu belirtilir. Ayrıca verilen bilgilerden Büyük Saray'ın Ayasofya'dan görülebilen bir alan dâhilinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı tarihlerindeki anlatımlardan hareketle Fatih'in söz konusu meşhur Farsça beyti nerede okuduğu konusunu inceleyen bazı çalışmalara da tesadüf edilmektedir. Bunlar arasında ilk dikkat çeken Mithat Cemal Kuntay'ın (2018, ss. 187-190) "Fatih İnkıraz Beytini Nerde Okudu!" başlıklı yazısıdır.¹ Kuntay, yazısında Fatih'in dilinden duyulan beytin ona izafeten meşhur olduğunu belirterek Osmanlı tarihlerinde verilen bilgilerden hareketle nerede okunmuş olabileceğini tartışır. Neticede bu hadiseye şahitliğinden ötürü Tursun Bey'in söylediklerine daha çok itibar edilmesi gerektiğini söyler. Semavi Eyice (1988, s. 4) de Büyük Saray'ı ele alan çalışmasında konuya temas eder. Eyice, İstanbul fethedildiği zaman Büyük Saray'ın büyük bir yıkıntı hâlinde ve kısmen de boş arsa olduğunu belirtir. Ayrıca Ayasofya'nın kubbesinden görülen manzarada Büyük Saray büyük ölçüde yer aldığı için meşhur beytin hem Ayasofya ve yakın çevresi hem de Büyük Saray için söylenmiş olabileceğini ifade eder.

İstanbul'un fethinin hemen sonrasında okunan beyit, İranlı pek çok araştırmacının da dikkatini çekmiş ve muhtelif çalışmalarda söz konusu edilmiştir. Ancak beytin okunduğu yer ve zamanla beraber bir Osmanlı padişahının Farsça beyit okuması araştırmacıların daha çok dikkatini çekmiştir. Örneğin *Nigâhî be Revend-i Nufûz ve Gosteriş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî der Torkîye* adlı kaynakta "Osmanlı Dönemi" başlığı altında II. Mehmed'in söz konusu Farsça beyti okuması "(...) *Bizans İmparatorluğu şebri İstanbul'a girince bu fani dünyanın, geçici ibtişamların onda yarattığı duyguyla Farsça söylemiş olduğu bu meşhur beyti tekrarladı.*" (Miftâh & Velî, 1374, ss. 192-193) şeklinde aktarılmıştır.

Bir diğer kaynak olan *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*'nin "Anadolu ve Balkanlarda Fars Edebiyatı" konulu altıncı cildinde "Mehmed Fâtih-i Osmânî" başlığı altında "*Güya İstanbul'un fethinden sonra dünyanın faniliğinden düşünceli bir hâl alıp bu beyti söylemiştir.*" (Ma'sûmî, 1383, s. 756) denilerek Fatih'in inkıraz beytini okuyuşuna

¹ Burada görüldüğü üzere Kuntay, Fatih Sultan Mehmed'in okuduğu söz konusu Farsça beyti "*bütüp tükenip yok olma, sonu gelme, son bulma, çökme, yıkılma*" (Ayverdi, 2011, s. 1433) manalarına gelen "inkıraz" kelimesiyle tanımlamıştır. Bu tanımlama yerinde ve gayet anlamlıdır. Dolayısıyla çalışmanın bundan sonraki kısımlarında bu beyitten Kuntay'ın kullandığı şekilde "inkıraz beyti" olarak söz edilecektir.

temas edilmiştir. *Yâddâştâ-yi İbrahim Vahîd-i Dâmganî* adlı kaynakta ise Sultan'ın söz konusu Farsça beyti nerede ve niçin okuduğuyla ilgili olarak "*Büyük Ayasofya kilisesine giren Fatih Sultan Mehmed mutluluktan bu Farsça şiiri mırıldandı.*" (1389, s. 76) cümlesine yer verilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed'e atfedilen beyit Fars edebiyatıyla ilgili makalelere de konu olmuştur. Bunlardan biri de "Vaziyet-i Âmûziş-i Zebân-i Fârsî der Cihân-i İmrûz" başlıklı makaledir. Fars dilinin gelişimi ve öğretimi üzerinde durulan çalışmada Farsçanın İran toprakları dışındaki tarihçesinden de bahsedilmektedir. Osmanlı döneminde Farsçanın etkisi ve Fatih Sultan Mehmed'in okuduğu Farsça beyit hakkında anlatılanlar şu şekildedir:

"Farsça şiir söyleyen çok fazla Türk şairimiz vardır. Osmanlı sultanları Türkçe konuşmalarına rağmen divan yazışmalarında ve mektuplarda Farsçayı kullanıyorlardı ve Fatih Sultan Mehmed'in Bizans İmparatorluğu sarayına adım attığında bu şiiri okuduğunu söylerler." (Yârmuhammedî, 1375, s. 133).

Bahsi geçen konuya değinen "Dürnemâ-yi Hemkârî-yi Mıntakâi" başlıklı bir diğer makalede ise Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi kutlaması esnasında Rum İmparatorluğu'nun sarayına girdiği ve o ana uygun olarak söz konusu beyti okuduğu ifade edilir (Selcuk, 1345, s. 25).

3. Beytin Kime Ait Olduğu Konusundaki Görüşler

Fatih Sultan Mehmed'in fetihten hemen sonra okuduğu belirtilen inkıraz beytinin kime ait olduğu konusunda farklı bilgilerle karşılaşılmaktadır. İlk olarak sultanın ağzından duyulan bir beyit olması nedeniyle ona ait olduğunu söyleyenler olmuştur. Örneğin *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri* adlı çalışmada Veyis Değirmençay (2013, s. 131), "*Türkçe şiirlerinden oluşan divanı yanında Farsça bir beyti de vardır.*" diyerek söz konusu beyti Fatih'e atfeder. Esasen onun şair kimliği düşünüldüğünde bu atfı gayet tabiidir. Çünkü Fatih'in Arapça ve Farsça bilgisi bu dillerde şiir söyleyecek derecede iyidir. Her ne kadar *Dîvân*'ında yalnızca bir Farsça beyit bulunuyor olsa da onun Farsça şiir söylediğine dair kaynaklarda bilgi bulmak mümkündür. Söz gelimi yazımı 1781'de tamamlanan *Hadîkatü'l-Cevâmi'* adlı eserde "*Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî merbûm ba'zen Türkî ve Fârisî eş'âr söyledükleri der-kâr idiğinden...*" cümlesiyle Fatih'in Farsça şiirler söylediğinin bilindiğine vurgu yapılmıştır (Ayvansarâyî Hüseyin Efendi vd., 2001, s. 50).

Beytin aidiyeti konusunda ikinci olarak, söylendiği dilden dolayı Farsça şiir söyleyen şairlere yapılan atıflar gelir. Zikredilen isimler arasında Sa'dî, Hâfız, Mevlânâ, Enverî ve Hâkânî gibi meşhur şairler yer alır. Örneğin Fars edebiyatının komşu ülkelerdeki seyrini tanıtmak için Muhammed Emin-i Riyâhî tarafından kaleme alınan *Zebân ve Edebiyyât-i Fârsî der Kalemrov-i Osmânî* adlı eserde, Osmanlı tarihlerinde Fatih'in okuduğu Farsça beyte yer verilmesinden de söz edilir. Beyitle ilgili olarak verilen dipnotta ise söz konusu beytin Abdülkerîm-i Keşmîrî'nin *Beyân-i Vâkı'* adlı eserinde mısraların takdim-tehiri ile Enverî'ye ait olarak zikredildiği, ancak *Enverî Dîvânı*'nda bulunmadığı belirtilmiştir (Riyâhî, 1350, s. 21). Bekir Sıdkı Baysal'ın (1956, s. 77), Fatih'in çevresini ve kişiliğini ele aldığı çalışmada bu beytin XII. yüzyıl Fars şairlerinden Hâkânî'ye ait olduğunu belirtmesi Farsça şiir söyleyen şairlere yapılan atıflara ikinci bir örnek olarak gösterilebilir.

Beytin aidiyeti konusunda üçüncü olarak diğer Türk şairlerine yapılan atıflar gelir. Bazı kaynaklar ve araştırmacılar beytin Farsça şiirler söyleyen bir Türk şairine ait olabileceğini düşünmüşlerdir. Örneğin *Şâhân-i Şâ'ir ve ber Gozîde-yi Eş'âr-i Ânân* adlı Farsça kaynakta söz konusu beytin başka bir padişaha ait olabileceği belirtilmiş, "Osmanlı Sultanları" başlığı altında Yavuz Sultan Selim'den bahsedilerek Medâin'deki Tâk-ı Kısra hakkında "ankebût" redifli bir kaside yazdığı ve söz konusu beytin o şiirdeki beyitlerden birisi olması dolayısıyla onun tarafından söylendiği ifade edilmiştir (Hâlet, 1346, s. 219).

Beyti Türk şairlerine atfeden kaynaklardan biri de 1546 yılında yazımı tamamlanan *Latîfî Tezkiresi'*dir. Latîfî'nin, bu beyti şiirleri arasında gösterdiği iki şair bulunmaktadır; bunların ikisi de I. Selim dönemi (1508-1520) şairlerindedir. İlk Antakyalı Şehdî (Latîfî, 2018, s. 308), ikincisi ise Bursalı Kerîmî'dir (2018, s. 444). Tezkirede aynı beytin farklı iki şaire aitmiş gibi gösterilmesi her ne kadar çelişki oluştursa da bu durumu ilgili beytin kazandığı şöhrete bağlamak mümkündür. İsmail Hakkı Bursevî'nin Arapça kaleme aldığı *Râbu'l-Beyân* adlı tefsiri de beyti bir Türk şairine atfeden kaynaklardandır. Bursevî, eserinde ele aldığı konuyla ilgili Farsça beyit örneklerine sıkça başvurur ve söz konusu beyti de İbn Kemâl'e (öl. 1534) ait olarak gösterir (2023, s. 734).

İnkıraz beytinin kime ait olduğu ile ilgili görüşler genel olarak bu doğrultudadır. Esasen Mithat Cemal Kuntay'ın (2018, s. 187) konuya dair "*(...) Fatih tarafından okunduğu için, Fatih tarafından yazılmış kadar ve ona*

izâfeten meşhurdur.” şeklindeki tespiti meselenin özünü ortaya koymakla birlikte yine de bu meşhur beytin izinin sürülmesi, aidiyete dair bulguların gün yüzüne çıkarılması gerekir.

4. Aidiyete Dair Bulgu ve Tespitler

Araştırmanın konusunu teşkil eden inkıraz beytinin kime ait olduğunu bulmak maksadıyla, özellikle beytin atfedildiği isimler göz önünde bulundurularak yapılan taramalarda ilgili divanların hiçbirinde söz konusu beyte tesadüf edilememiştir. Zira beytin, atıfta bulunulan bazı şairlere ait olması en başta tarih bakımından imkânsızdır. Dolayısıyla söz konusu atıfları bir nevi yakıştırma olarak değerlendirmek gerekir. Her ne kadar aidiyet kesin olarak saptanamasa da Türkçe ve Farsça kaynaklardan hareketle bazı bulgulara erişmek mümkün olmuştur.

İlk olarak üzerinde durulacak eser, Yazıcıoğlu Mehmed'in 1449 yılında yazımını tamamladığı *Muhammediye*'sidir. Bu eserde “Faslun fi Hitâbâtillâhi Te'âlâ” başlığı altında söylenen bir beyit, âdetâ inkıraz beytinden ilhamla Türkçe söylenmiş gibidir:

5799 Bu kez baykuş öter ki hayy lâ-yemût
Bu kez perde-dârı-durur ankebût (Çelebioğlu, 1996, s. 382)

“Baykuş, perde-dâr, ankebût” gibi kelimelerin kullanımıyla çizilen genel anlam çerçevesi doğrudan inkıraz beytini çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla *Muhammediye* müellifinin söyleyişinde Farsça beyitten bir etkilenme olduğu açıktır. Nitekim İsmail Hakkı Bursevî'nin (1256, ss. 112-113) *Muhammediye* üzerine yazdığı şerh kitabı olan *Ferabu'r-Rûb*'ta ikinci mısra şerh edilirken inkıraz beytinin örnek verilmesi, bu iki beyit arasındaki benzerliği destekleyen önemli bir ipucudur. *Ferabu'r-Rûb*'ta inkıraz beytinden hemen sonra bir Farsça beyte daha yer verilir. Dolayısıyla bu kaynak sayesinde inkıraz beytinin yer aldığı şürden - kuvvetle muhtemeldir ki gazelden- bir beyit daha ele geçmiş olur:

تخم احسانرا چه داری بر فشان ای بیخبر چونکه دانی دانه عمرت خورد این آسیاب

“Ey gafîl, dünya değürmeninin ömür taneni öğütüp yok edeceğini biliyorken niçin iyilik tohumunu elinde tutuyorsun da saçmıyorsun.”

İsmail Hakkı Bursevî'nin verdiği bu örnek sayesinde inkıraz beytinin mısralarından hangisinin önce geleceği hususu da netlik kazanmış olmaktadır. Zira bazı kaynaklarda takdim-tehir söz konusudur. Netice olarak *Muhammediye*'de böyle bir beytin bulunuyor olması, inkıraz beytinin Fatih Sultan Mehmed'e aidiyetini zayıflatan en önemli bulgulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü beyit Fatih'e ait olsaydı fetihten dört yıl önce yazılan eserde böyle bir etkilenmeye tesadüf edilmemesi gerekirdi.

İnkıraz beytine dair önemli tespitlerde bulunmamızı sağlayan ikinci kaynak ise *Latîfî Tezkiresi*'dir. Daha önce Latîfî'nin bu beyti, iki farklı şairin şiirleri arasında gösterdiği üzerinde durulmuştu. Her ne kadar beyit bu şairlerden birine ait olmasa da *Latîfî Tezkiresi*'nde yer verilen şiir örnekleri, üzerinde durduğumuz Farsça beyte dair bazı önemli ipuçları sunmaktadır. Latîfî'nin ilk olarak Şehdî mahlaslı şairin şiirlerinden verdiği örnekler arasında inkıraz beyti de yer almaktadır. “*Mev'îze tarzında bu birkaç ebyât dabi anuñ kelimâtındandır.*” diyerek alıntıladığı dört beyitlik nâ-tamâm gazelin son beytinde tazmin yoluyla inkıraz beytine yer verilmiştir. Muhtemelen Şehdî inkıraz beytinin ait olduğu gazelle vezin ve kafiye bakımından aynı, muhteva bakımından benzer bir gazel söylemiş ve bu beyti de tazmin yoluyla şiirine almıştır:

1 Âdeme âhir harâm oldu harîmi 'âlemün
Tâk u eyvân ile görme kendüni 'âlî-cenâb
2 Kasr u eyvân ile ey 'âlî-makâm oldum sanan
Kendüni yüksekde görme menzilün taht-ı türâb
3 Üstühân-ı kellesin çetr-i hümâyûn issinün
Gûr içinde mûr hayli hayme kıldı bî-tınâb
4 Perde-dâri mî-koned ber tâk-ı Kısra 'ankebût
Bûm nevbet mî-zened der kal'a-i Efrâsiyâb (Latîfî, 2018, s. 308)

Latîfî Tezkiresi'nde yer verilen şairlerden biri olan Sabâyî'nin şiirleri arasında gösterilen bir gazel, inkıraz beytinin ait olduğu Farsça gazelin Türkçe naziresi gibidir. Bu şiire geçmeden önce Sabâyî'nin Farsçayla olan münasebetine değinmek gerekir. Latîfî'nin (2018, ss. 323-324) verdiği bilgilere göre Sabâyî Farsçada üstat bir şairdir. Büyük Acem şairlerine ait şiirleri incelemiş ve meşhur kasidelerden Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin “Deryâ-yı Ebrâr”, Hâkânî'nin “Mir'ât-ı Safâ” ve Kâtibî'nin “Şütür ü Hücre” kasidelerine

nazireler söylemiştir. Tezkirede “*Dünyâ-yı dînuñ fenâsı bâbında bu şîr-i mev’izet-müş’ir ne boş vâkı’ olmuştur.*” ibaresiyle ona ait olarak gösterilen gazeli de inkıraz beytinin yer aldığı gazele nazire olarak söylenmiş olmalıdır. Söz konusu şiir şöyledir:

- 1 Görmedi dehrûñ vefâsın Behmen ü Efrâsiyâb
Niceler cân virdi susuz bulmadı bir katre âb
- 2 Subh-dem dâmânı çarhuñ pes neden pür-hûn olur
Tığ-ı zerrîniyle kanlar dökmez ise âfitâb
- 3 Çarh-ı merdüm-küş demâdem katl-i ‘âm itmekdedür
Dembodem kan ırmağıyla devr ider bu âsiyâb
- 4 Bir kebûter-hânedür gûyâ ki bu deyr-i fenâ
Kim konar kimi uçar ârâmı yok pür-ızturâb
- 5 Her kademde basduğın rûy-i zemînüñ her biri
Rûy-i İskender yahud Cemdür anı sanma türâb
- 6 Kasr-ı Kayser perde-dârı oldı gör ki ‘ankebût
Kal’a-i Cemşidde nevbet urur bûm u gurâb
- 7 Hâkâsâ sâbit ol çün hâk olursun ‘âkıbet
Gel sabâ gibi Sabâyî itme inende şitâb (Latîfî, 2018, s. 325)

Bu gazelden hareketle inkıraz beytinin yer aldığı şiirin “-âb” kafiyesine sahip yedi beyitlik bir gazel olduğu söylenebilir. Sabâyî’nin gazelinde inkıraz beytinin karşılığı olan beyit ise altıncı sırada bulunan hüsn-i makta beytidir. Her ne kadar küçük söyleyiş farklılıkları olsa da genel itibarıyla inkıraz beyti ve buradaki hüsn-i makta birbirleriyle örtüşmektedir. *Muhammediye*’de geçen ve inkıraz beytinden etkilenmeyle söylenmiş olabileceği düşünülen “*Bu kez baykuş öter ki hayy lâ-yemût / Bu kez perde-dârı-durur ankebût*” şeklindeki beyitten önce gelen bazı beyitlerin Sabâyî’nin gazeliyle içerik bakımından benzerlik göstermesi ise ayrıca dikkat çekicidir. *Muhammediye* müellifinin, inkıraz beytinin ait olduğu Farsça gazelin tesiriyle söylemiş olabileceği düşünülen beyitler şöyledir:

- 5790 Kanı Behmen ü kanı İsfendiyâr
Kanı n’oldu deyyâr u yâr u diyâr
- 5791 Kanı tâk-ı Kistrâ kanı zer-nitâk
Kanı şâhı onun ne kasr u ne tâk
- 5793 Kanı Keykubâd kanı Efrâsiyâb
Yele gitti iller sele âsiyâb
- 5794 Kanı kasr-ı Kayser kanı câm-ı Cem
Kanı resm-i Rüstem kanı nâm u nem
- 5797 Olupdur sarâyı harâb u harab
Saray issi oldu turâb u turab (Çelebioğlu, 1996, s. 382)

Sabâyî’nin gazelinin üçüncü beyti ile daha önce üzerinde durulan ve *Ferahu’r-Râlb*’ta inkıraz beyti ile verilen “*Tohm-ı İhsân-râ çe dârî ber-feşân ey bî-haber / Çün ki dâni dâne-i ‘omret-râ bored in âsiyâb*” şeklindeki Farsça beyit karşılaştırıldığında iki beytin benzer olduğu görülür. Zira her ikisi de değirmen mazmunu üzerine kurulmuştur. Bu benzerlik Sabâyî’nin gazelinin inkıraz beytinin geçtiği Farsça gazele söylenmiş bir nazire olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

Farsça kaynaklar içerisinde inkıraz beytinin geçtiği en eski ve önemli kaynak Bahâeddin el-Âmilî’nin (öl. 1031/1622) kaleme aldığı *el-Keşkül* adlı eseridir. Bu eserde inkıraz beytinin kime ait olduğu belirtilmemiştir, fakat bu beytin öncesinde bir beyte daha yer verilmiştir (Şeyh Bahâî, 1389, s. 592):

چشم عبرت بین چرا در قصر شاهان ننگرد تا چسان از حادثات دور گردون شد خراب
پرده داری می کند بر طاق کسری عنکبوت جغد نوبت می زند بر قلعه ی افراسیاب

Beyân-i Vâkı’ adlı bir tarih kitabında ise inkıraz beytinin İstanbul’un fethinden sonra söylendiği ifade edilerek *el-Keşkül*’de geçen ve yukarıda alıntılanan iki beyit aynen verilmiş, bu beyitlerin Enverî’ye ait olduğuna dair bir de dipnot düşülmüştür. Enverî’nin divanında bu beyte rastlanmıyor olsa da ona ait bir beytin değiştirilmiş hâli olarak şöyle aktarılmıştır (Keşmirî, 1970, s. 75):

چشم عبرت بین و حال شاهان را نگر² تا چسان از گردش گردون گردان شد خراب
 پرده داری می کند بر قصر قیصر عنکبوت بوم نوبت می زند بر گنبد افراسیاب

“İbret gözüyle bak ve şabların hâlini gör. Dünyanın dönmesiyle nice kişiler harap oldu. Öriümcek Kayser'in sarayında perdedarlık yapıyor, baykuş Efrâsiyâb'ın kalesinde nöbet tutuyor.”

El-Keşkül ile *Beyân-i Vâkı'* adlı eserlerde geçen ve yukarıda alıntılanan ilk beyitlerin, küçük farklar bulunsa bile hemen hemen aynı olduğu görülmektedir. Bu beytin inkıraz beyti ile bir arada anılması, aynı gazelden alınmış olduklarını akla getirmektedir. Dolayısıyla inkıraz beytinin yer aldığı gazelden bir beytin daha tespiti yapılmış olmaktadır.

Tevfik Subhânî'nin bir konferansta Fatih Sultan Mehmed'e atfedilen söz konusu beyit hakkındaki yorumları “Rû-nemâyî ez Kitab-i “Risâle der Menâkıb-i Hodâvendigâr ve Nişest-i Mevlânâ der Gozer-i Zemân” başlığı altında yayımlanan makalesinde şu şekilde yer almaktadır (1391, s. 93):

“Komşu ülkeler Farsça şiire; Mevlânâ, Hâfız ve Firdevsî gibi şairlere yabancı değiller. Örnek olarak Fatih Sultan Mehmed Konstantiniyye'ye girip bu iki beyti okudu.

پرده داری می کند در کاخ قیصر عنکبوت بوم نوبت می زند بر طارم افراسیاب
 شعله چون سردار جنگی می کشد هر گوشه سر تیغ خونین می زند بر ابر لرزان آفتاب³

Sultan Mehmed'in kendisi şairdi, fakat bu beyitler ona ait değildir. Söz konusu beyitlerde açıkça Hekim Ferzâne-yi Tûs'un *Şâbnâme*'sinin izlerini görmek mümkündür. Bu durum komşu ülkelerde Fars şiirinin etkisini gösteriyor.”

Tevfik Subhânî, söz konusu beyitlerin Fatih'e ait olmadığını açık bir şekilde belirtmiştir. Ancak onun inkıraz beyti ile yer verdiği diğer beyti hangi kaynaktan aldığı belli değildir. Bununla birlikte inkıraz beytinin bulunduğu gazelden bir başka beyit daha böylece tespit edilmiştir. Bahse konu Farsça beytin daha önce üzerinde durulan ve Sabâyî'nin gazelinde ikinci sırada yer alan “*Subb-dem dâmânü çarhuñ pes neden pür-hûn olur / Tiğ-i zerrîniyle kanlar dökmez ise âfitâb*” şeklindeki beyitle anlam bakımından birbirine çok benzemesi bu tespiti kuvvetlendirmektedir.

Netice olarak kaynakların yardımıyla tespiti yapılan üç Farsça beyit ve inkıraz beyti Sabâyî'nin gazelinin dikkate alınarak sıralandığında şöyle bir nâ-tamâm gazel ortaya çıkar:

2 Şu'le çun ser-dâr-ı cengî mî-keşed her gûşe ser
 Tiğ-i hûnîn mî-zened ber ebr-i lerzân âfitâb
 3 Tohm-i ihsân-râ çe dârî ber feşân iy bî-haber
 Çun ki dâni dâne-i 'omret hored in âsiyâb
 5(?) Çeşm-i 'ibret-bîn çerâ der kasr-i şâhân nenigerd
 Tâ çeşân ez hâdisât-i devr-i gerdûn şod harâb
 6 Perdedârî mî-koned ber tâk-ı Kistrâ 'ankebût
 Bûm nevbet mî-zened der kal'a-i Efrâsiyâb

5. İnkıraz Beytinin Anlam Bakımından Çözümlemesi

Çağ kapatıp çağ açan genç ve kudretli bir hükümdarın dilinden dökülen bir beytin manası üzerinde elbette ki durulması gerekir. Ancak buna geçmeden önce bu beytin şimdiye kadar müracaat edilen kaynaklarda nasıl yer aldığına bakmaya ihtiyaç vardır. Çünkü zikredilen beyitte nüsha farkı gibi düşünülebilecek birtakım kelime farklılıkları görülmektedir. Dolayısıyla bunların beytin anlamına etki etmesi söz konusudur.

Birinci mısradaki görülen ilk kelime farklılığı “tâk-ı Kistrâ” yerine “kasr-ı Kayser” tamlamasının tercih edilmesidir. Müracaat edilen kaynaklarda ikincisinin daha çok geçtiği görülür. Örneğin *Latîfî Tezkiresi* (Kerîmî maddesinde), *Târîh-i Atâ* ve *Hammer Tarîhi* gibi kaynaklarda böyledir. *El-Keşkül* hariç diğer Farsça kaynaklarda da “kasr-ı Kayser” olarak geçmektedir. *Tursun Bey Târîhi*, *Heşt Behîst*, *Latîfî Tezkiresi* (Şehdî maddesinde) ve *Ferahu'r-Râb*'ta ise “tâk-ı Kistrâ”ya rastlanır. Ayrıca “ber” ön ekinin yerine “der” kullanıldığı

² Mısra başının vezin gereği “Çeşm-i 'ibret[-râ be-]bîn...” şeklinde olması gerekir.

³ “Öriümcek Kayser'in sarayında perdedarlık yapıyor. Baykuş Efrâsiyâb'ın kalesinde nöbet tutuyor. Alev, bir savaş komutanı gibi her köşeden baş kaldırıyor. Güneş titreyen buluta kanlı kılıç vuruyor.”

da görülür. İkinci mısradaki ise “kal’a” yerine “târem”, “günbed” ve “dergeh” kelimelerine yer verilir. Bunlar içerisinde “kal’a” ve “târem” çoğunlukta olup ilkinin daha çok Türkçe kaynakların, ikincisinin ise Farsça kaynakların tercih etmesi dikkat çeker. Beyitteki kelime farklılıkları içerisinde anlamı en fazla etkileyeni “tâk-ı Kısra” yerine “kasr-ı Kayser”in kullanılmasıdır. Müracaat edilen kaynaklardan yazılış tarihi en eski olan *Tursun Bey Târîhi* (1490-95 yılları arasında) ve *Heşt Behîşt* (1506’da) dikkate alınarak beytin metin tespiti şu şekilde yapılabilir:

Perdedârî mî-koned ber⁴ tâk-ı Kısra ‘ankebût
Bûm nevbet mî-zened der kal’a-i Efrâsiyâb

Beytin açıklamasına gelindiğinde ilk olarak “perdedâr” tabiri üzerinde durulması gerekir. Kelime olarak “hâcib ve derbân [kapıcı]” manalarına gelir (Affî, 1372, s. 369). Eskiden devlet büyüklerinin oturduğu oda kapısına perde asıldığını, odacının kapının önünden ayrılmadığını ve içeriden izin olmadıkça kimseyi içeriye bırakmadığını; bu odacılara “perdedâr” dendiğini A. Talat Onay’ın (2000, s. 205) *Mażmunlar Kitabı*’ndan öğreniyoruz. Şu hâlde “perde-dârî kerden” masdarı “perdedarlık yapmak, perdecilik görevinde bulunmak” manasına gelir.

“Tâk” kelimesi “yapılarda kemer veya yarım daire şeklindeki kapı ve pencere üstü; kubbe, kümbet” (Ayverdi, 2011, s. 3041) gibi manalara gelmektedir. Bu kelime Farsça sözlüklerde “eyvân” ile de karşılanmıştır. Eyvân, “sofa, odanın ön tarafı; binanın çatılı fakat önü açık, kapısı ve penceresi olmayan, avluya bakan kısmı; saray” (Amîd, 1379, s. 289) demektir. “Kısra” ise Arapların ilk defa Sâsânî hükümdarı Hüsrev’e verdikleri bir lakap olup sonraları “İran hükümdarı” manasında yaygın biçimde kullanılmıştır. Dolayısıyla Tâk-ı Kısra, “padîşah kemeri” ve “Kısra’nın sarayı” demek olup Sasani hükümdarları tarafından inşa ettirilen ünlü yapının adıdır. Bu yapının kalıntıları Bağdat’ın 35 km. kadar güneyinde Tizfun, Medâyin veya Selmân-i Pâk de denilen antik kent bölgesinde, Dicle nehrinin kenarında bulunmaktadır. Bu bina ilk olarak ilk Sâsânî Hükümdarı I. Şâpûr tarafından yaptırılmış ve Enûşirvân [ölümsüz ruh] lakabıyla ünlü I. Hüsrev tarafından genişletilmiştir. Büyük, yüksek ve ihtişamlı kemerlere sahip saraydan günümüzde yalnızca eyvan (Eyvân-ı Kısra) ve cephesinin güney kanadının bir kısmı ayakta kalmıştır (Coşkun, 2010, s. 450). İranlılar bu meşhur sarayı Eyvân-ı Kısra olarak da adlandırmışlardır.

Beyitte ismi geçen ilk hayvan, örümcek manasına gelen “ankebut”tur. Kur’ân-ı Kerîm’deki “Ve inne evhene’l-büyûti le-beytü’l-‘ankebûti: Şüphesiz evlerin en zayıfı ve temelsiz örümceğin evidir.” (Ankebût 29/41) ayetinde de buyrulduğu üzere örümceğin evi dayanaksız oluşuyla meşhurdur (Şemîsâ, 1398, s. 960). İkinci hayvân ise baykuş manasına gelen “bûm”dur. Baykuş, geçmişten günümüze farklı kültürlerde uğursuz olarak kabul edilen ve üzerine konup öttüğü yerin vıran olacağına inanılan bir kuştur. Baykuşun dikkat çekici özelliklerinden biri de harabelerde yaşamasıdır. “Bu özelliği sebebiyle bugün mamur ve ihtişamlı görünen yapıların bir gün gelip harabeye dönüşeceğini vurgulama sadedinde şairler dâima baykuşu kullanırlar.” (Şentürk, 2017, s. 122).

İkinci mısradaki geçen “nevbet” kelimesine *Burhân-ı Kâtî*’de “gece ve gündüz vakitlerinde çalınan nakkare” (Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrîzî, 1385, s. 2181) manası verilmiştir. Bu kelime *Ferheng-i Nefîsî*’de de benzer şekilde anlamlandırılmıştır: “Gece ve gündüzün belirli saatlerinde çalınan çok büyük bir davul; sabah ve akşam belirli saatlerde padîşahın sarayı ve hükümet yakınında duyulan kös ve nakkare sesi” (Nefîsî, 1355, s. 3777). Nevbet yerine “nakkare” ve “penc nevbet” de denildiği; zira bir nevbet seher, bir nevbet ikindi ve üç nevbet de gece olmak üzere bir günde beş defa çalındığı; bu işi ilk olarak İskender’in başlattığı ve onun zamanında her gece bir, gündüz ise iki defa nevbet çalındığı ve Sultan Sencer zamanında bunun beşe çıkarıldığı, sultanların sarayında namaz vakitlerinde çalınan nevbetin saltanatın ilanı ve yönetmede bağımsızlığın göstergesi olduğu, ayrıca beş defa nevbet çalmanın saltanat iddiasında bulunmak manasına geldiği belirtilmiştir (Şemîsâ, 1398, s. 1286).

Efrâsiyâb, Firdevsî’nin *Şâhnâme*’sinde ismi geçen en güçlü ve ihtişamlı Turan hükümdarlarından biridir. İçinde yüz sütunlu muhteşem bir sarayı bulunan, demirden surlarla çevrilmiş bir yer altı kalesinde yaşadığı belirtilir. Aydınlatmasının ay, güneş ve yıldızlarla sağlandığı; içinden şarap ve süt ırmakları akan bu görkemli ve meşhur saray “Hayme-i Efrâsiyâb” olarak da bilinir (Şentürk, 2022, s. 402). Bütün diğer

⁴ *Tursun Bey Târîhi*’nde birinci mısradaki “ber” yerine “der” kullanılmıştır (2020, s. 56). Ancak kelime tekrarı olmaması düşüncesinden hareketle “ber”in tercih edilmesi gerekmektedir.

meşhur hükümdarlar gibi Efrâsiyâb da güç ve ihtişam sahibi olmasına rağmen dünyanın faniliği konusunda misal olarak gösterilen ve ibret vesilesi olarak sunulan sembol şahsiyetlerden biridir (Şentürk, 2020, s. 33).

Beyitte geçen kelime ve tabirlere dair bu açıklamalardan sonra beytin tercümesini “*Örümcek Kısra'nın sarayında perdedarlık yapıyor. Baykuş (ise) Efrâsiyâb'ın kalesinde nöbet çalıyor.*” şeklinde yapmak mümkündür. Beyitte dünyanın faniliği, güç ve ihtişamın geçici oluşu bazı semboller üzerinden dile getirilmiştir. Birinci mısradaki sembol “Tâk-ı Kısra”dır. Örümceğin Kısra'nın sarayında perdedarlık yapıyor olması demek, bu debdebeli yapının harap olup örümceklerin yuva yaptığı bir yer hâline gelmesi demektir. Bir mekânın örümceklerin ağlarıyla dolu olması, o yerin haraplığını ve bakımsızlığını ifade eder. Yani o gösterişli yapıyı ziyaret edenlerin bugün karşılaşacağı şey, örümcek ağlarından başkası değildir.

Hammer'in *Osmanlı Tarihi*'nin tercümesinde, mütercim tarafından inkıraz beytine düşülen dipnotta Sa'd b. Vakkâs'ın Fatih'ten sekiz yüz sene önce Acem kisralarının meşhur sarayı olan Eyyân-ı Medâyin'e girdiği zaman Duhan suresinde Firavun ve ordusu hakkında nazil olan “*Kem terakû min cennâti ve 'uyân: Geride nice bahçeler, su kaynakları bıraktılar.*” (44/25) ayet-i kerimesini tekrar ettiği, Hâkânî'nin Eyyân-ı Medâyin hakkındaki kasidesinde “*Zerrîn-tere kâ ber hân rov kem terakû ber hân*”⁵ mısrasıyla buna işaret ettiği belirtilmiştir (Hammer, 1329b, s. 7). İnkıraz beytinin ilk mısrasının da bu manayı devam ettirmekte olduğu düşünülebilir. Çünkü vaktiyle kisraların saltanat mahalli olan bu mekân o eski debdebesini yitirmiş ve yok olmaya yüz tutmuştur.

Birinci mısradaki “Tâk-ı Kısra”nın yerine bazı kaynaklarda “kasr-ı Kayser” tamlamasının geçtiğinden bahsedilmiştir. Bu noktada özellikle Farsça kaynakların ilkinin kullanmaktan kaçınarak ikincisini tercih etmeleri dikkat çekicidir. Elbette ki Kısra ile Efrâsiyâb'ın beyitte bir arada geçmesi *Şâhnâme*'de çokça anlatılan İran-Turan mücadelesini çağrıştırmaları bakımından anlamlıdır. Ancak mısra “kasr-ı Kayser” üzerinden okunacak olursa, ana düşünce değişirse de, vurguyu üzerinde taşıyan sembol değişir. Örümceklerin perdedarlık yaptığı saray, yani harabeye dönüşmüş mekân bu defa Kayser'e atfedilmiş olur. “Kayser” sözünün Roma imparatorlarına verilen bir ünvan olduğu göz önüne alındığında Fatih Sultan Mehmed'in okuyuşuyla beytin anlamı biraz daha genişler. Zira sultanın bu beyti Bizans imparatorlarının harap olan Büyük Saray'ını görmesi üzerine okuduğuna dair bir görüş bulunduğu üzerinde daha önce durulmuştur.

İkinci mısradaki dile getirilen düşünce de birinci mısradakiyle aynı doğrultudadır. İlgili sembol, efsanevi Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın kalesidir. Bahsedilen mekânın viraneliğinin ve görkeminin yok olduğunun işareti ise baykuşun orada nöbet çalıyor oluşudur. Efrâsiyâb'ın kalesi önceden saltanat nişanesi olarak nöbetlerin çalındığı bir yerken şimdi harabelerde yaşamasıyla meşhur baykuşların meskeni hâline gelmiştir. Baykuş, burada vaktiyle ihtişamlı olan yapıların harabeye dönüştüğünü vurgulayan bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Baykuşun aralıklı olarak ötüşü de nöbet çalınması olarak düşünülmüştür.

İnkıraz beytinin ilk mısrasında geçen “perdedârî kerden” mastarının ikinci mısradaki karşılığı “nevet zeden”, “tâk-ı Kısra”nın karşılığı “kal'a-i Efrâsiyâb”, “ankebût”un karşılığı ise “bûm”dur. Dolayısıyla bu beyit leff ü neşr(-i gayr-ı müretteb) sanatı için güzel bir örnek teşkil eder. Beyitte geçen örümcek ve baykuşun ikisinin de olumsuz bir manaya işaret ettiğini ve kişileştirildiğini de belirtmek gerekir.

6. İnkıraz Beytinin Nazireleri

İnkıraz beytinin zaman içerisinde benzerlerinin yazıldığını görmek mümkündür. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethinin akabinde okuması ve bunun kaynaklara yansması ile beytin şöhreti giderek artmış görünmektedir. Çünkü inkıraz beytinden etkilenmenin görülebileceği beyitlerin biri hariç hepsi İstanbul'un fethinden sonraki tarihlerde yazılmıştır. Hariç tutulan beyit ise *Muhammediye*'de “*Bu kez baykuş öter ki hayy lâ-yemût / Bu kez perdedârî-durur 'ankebût*” (Çelebioğlu, 1996, s. 382) şeklinde geçen beyittir. *Latîfî Tezkiresi*'nde Sabâyî mahlaslı bir şairin şiirleri arasında geçen ve daha önce üzerinde durulan “*Kasr-ı Kayser perde-dârî oldı gör ki 'ankebût / Kal'a-i Cemşâdde nevet urur bûm u gurâb*” (2018, s. 325) beyti de inkıraz beytinin ilk nazirelerindedir. Bunlardan başka nazire olabileceği düşünülen beyitler şöyledir:

⁵ “Sofradaki altın nakışlar [onca ihtişam] nerede? Git, ‘Onlar geride nice şeyler bıraktılar.’ ayetini oku.”

XVI. yüzyıl şairlerinden Zâtî'nin (öl. 954/1547) “*Ey üstat/efendi, sarayının her ne kadar sırma ile dokunmuş perdesi varsa da en sonunda örümcek ona perdedar olsa gerektir/olacaktır.*” şeklinde nesre çevrilebilecek beytinde “kasr, ankebût, perde-dâr” kelimeleri ile kurulan mana doğrudan inkıraz beytini çağrıştırmaktadır:

Kasruñuñ ey hâce gerçi perde-i zer-befti var
Âhir aña ‘ankebût olsa gerekdür perdedâr (Tarlın, 1967, s. 145)

Yine XVI. yüzyıl şairlerinden Yetîmî'nin (öl. 960/1552) bir kıt'asında “*Kısrâ'nın sarayı yapılp tamamlandığı zaman örümcek hemen perdedar oldu (...)*” söyleyişinde inkıraz beytinin edası hissedilir:

Tâk-ı Kısrâ yapıldı ki_oldı tamâm
Perdedâr oldı ‘ankebût hemân
Ba'de fî'l-hâl irişdi vü oldı
Kapusın yapup açmağa der-bân (Piroğlu, 1996, s. 332)

Bir başka XVI. yüzyıl şairi Edirneli Nazmî'nin (öl. 993/1585) bir gazelinde geçen ve “*Ey habersiz kimse, ibret al; zira pek çok (görkemli) konağın bekçisi baykuş, perdedarı (ise) örümcek olmuş.*” şeklinde nesre çevrilebilecek beytinde “devlet-hâne” sözü inkıraz beytinde geçen “tâk-ı Kısrâ / kal'a-i Efrâsiyâb” sembollerini çağrıştıran “büm-‘ankebût” ikilisi aynen yer almaktadır. Örümcek perdedar olarak anılırken baykuşa bekçilik isnat edilmiştir:

İbret al iy gâfil andan ki_anca devlet-hânenüñ
Pâs-bânı büm olubdur perdedârı ‘ankebût (Üst, 2018, s. 613)

XIX. yüzyıl şairlerinden olan ve daha çok tercümeyle dikkat çeken Abdünnâfi İffet Efendi'nin (öl. 1308/1891) kaside nazım şekliyle yazılmış bir mersiyesinde de inkıraz beytinin hemen hemen aynı sözlerle Türkçe söylenmiş hâli denilebilecek bir beyte tesadüf edilir:

Nevbet-zen oldu hâne-i Efrâsiyâba büm
Kısrâya âhir oldu ‘anâkib de perde-dâr (Gündüz, 2018, s. 234)

Yine XIX. yüzyıl şairlerinden Kerküklü Tabıboğlu'nun (öl. 1906) bir gazelinde geçen şu beyit de inkıraz beytinin naziresi sayılabilir:

Kıldı zer nakş-ı sarây-ı perdedârın ‘ankebût
Pâsbân-ı menzilin baygûş-ı nâlân eyledi (Bekar, 2019, s. 184)

Bu nazirelerden başka etkilenme bağlamında Esad Muhlis Paşa'nın (öl. 1850) şiirleri arasında “*Ta'şîr ber Beyt-i Meşhûr-ı Fârisî*” başlığıyla yer alan şiirin son beytinde tazmin yoluyla inkıraz beytine yer verilmiştir. Beş beyitlik bu gazelin matla'ı şöyledir:

Dehr-i bî-bünyâda bak 'ibretle ey 'âlî-cenâb
Bir göz ev süknâ yiter bir âdeme bî-irtiyâb (Esad Muhlis Paşa, 1268, s. 34)

Farsça divan taramalarında ise bu beyte yazılmış iki nazire tespit edilmiştir. Biri Hâlid el-Bâğdâdî'nin divanında geçen bir beyittir. Bu beyit “*Mujde-i Yakûb-i dil kan Yûsuf-i Kenân Resîd*” başlığı altında yer almaktadır (Hâlid, 1955, s. 46):

چشم عبرت برگشا طاق کسری را ببین پرده دآرش عنكبوت جغد نوبت زن بود

“İbret gözünü aç, Tâk-ı Kısrâ'yı gör. Perdedârı örümcektir, nöbet tutanı baykuştur.”

Pervîn-i İ'tisâmî'nin divanında da söz konusu Farsça beyte yazılmış bir nazire tespit edilmiştir. Kaside nazım şekliyle yazılmış şiirde geçen beyit şöyledir (1387, s. 54):

هر غار و شکافی به دامن کوه با عبرت اگر بنگری دهان است
بازیچه این پرده سحر بازی است بی باکی این دست داستان است
دی جغد بویرانه ای بخندی کاین قصر ز شاهان باستان است

“*Dağın eteğinde her mağara ve geçit... İbretle bakarsan hepsi bir ağız. Bu perdenin oyuncuğu büyüücülüktür. Bu elin korkusuzluğu destandır. Baykuş dün viranede gülümsedi. Bu saray eski çağların hükümdarlarındandır.*”

7. Sonuç

Osmanlı tarihlerinin bazılarında Fatih Sultan Mehmed'in fetihten hemen sonra Ayasofya'yı gezerken “*Perdedârî mî-koned ber tâk-ı Kısrâ ‘ankebût / Büm nebet mî-zened der kal'a-i Efrâsiyâb*” şeklinde Farsça bir beyit okuduğu yazılıdır. Bu beytin Fatih'e mi yoksa başka bir şaire mi ait olduğu konusu geçmişten günümüze dek belirsizliğini korumuş, dolayısıyla beytin sahibi olarak farklı isimler söylenmiştir. Türkçe ve Farsça

kaynaklar incelendiğinde aidiyet hususunun herhangi bir araştırmaya konu olmadığı, sadece beytin okunduğu mekânın merak edilip incelendiği; ayrıca bu beytin naziresi sayılabilecek nitelikte bazı beyitlerin bulunduğu görülmüştür.

Beytin nerede okunduğu konusuna eğilen M. Cemal Kuntay'ın söz konusu Farsça beyit için kullandığı "inkıraz beyti" tanımlaması, yerinde ve anlamlı bir betimlemedir ve ayırt edicilik bakımından benimsenmesi gerekir. İnkıraz beytinin okunduğu yerin, kaynaklarda ve ilgili çalışmalarda farklı mekânlar zikredilmiş olsa da, Ayasofya olması kesin gibidir. Beyitte geçen "Tâk-ı Kısra" sözünün bazı kaynaklarda "kasr-ı Kayser" olarak alınması da bu düşüncüyü destekler.

Aidiyet konusuna gelindiğinde ise inkıraz beytini, bizzat Fatih tarafından okunduğu için ona atfedenler olduğu gibi, Farsça söylendiği için Sa'dî, Hâfız, Mevlânâ, Enverî ve Hâkânî gibi ünlü Fars şairlerine atfedenler de olmuştur. Hâlbuki Fars edebiyatında önemli bir yere sahip olan bu şairlerin divanları incelendiğinde, Türk şair ve edipleri üzerinde iz bırakmış olsalar bile, söz konusu beyitle bir bağlantılarının bulunmadığı görülmüştür. Fars edebiyatındaki belli başlı tezkireler tarandığında ise söz konusu beyte hiç yer verilmemesi dikkat çekicidir. İnkıraz beytinin Farsça şiir söyleyen bir Türk şairine ait olabileceği görüşü de dile getirilmiştir. Ancak Fatih'in ve başka Türk şairlerinin divanlarında bu beyti bulmak ne yazık ki mümkün olmamıştır.

İnkıraz beytine dair, her ne kadar söyleyeni belli olmasa da konuyla ilgili kaynak ve araştırmalardan hareketle bazı tespitlerde bulunulması söz konusudur. İlk husus aidiyetle ilgilidir. İstanbul'un fethinden dört yıl önce yazımı tamamlanan Yazıcıoğlu Mehmed'in *Mubammediye*'sinde geçen bir beyit inkıraz beyti ile dikkat çekici benzerliğe sahiptir. Dolayısıyla inkıraz beytinin Fatih'e ait olma ihtimali oldukça zayıflamaktadır. İkinci husus ise bahse konu beytin yer aldığı gazele ait olması kuvvetle muhtemel beyitlerin tespitidir. Kaynak ve araştırmaların taranması ile söz konusu gazelin üç beyti daha belirlenmiş olup böylece inkıraz beytiyle beraber nâ-tamâm bir gazel ortaya çıkmaktadır. Bu noktada *Latîfî Tezkiresi*'nde Sabâî'ye ait gazelin Farsça beyitlerin belirlenmesinde önemli bir işlev gördüğünü belirtmek gerekir. Çünkü bu gazeldeki bazı beyitlerin benzerlerini *Mubammediye*'de de görmek mümkündür. Dolayısıyla sadece inkıraz beytinin değil, o beytin ait olduğu şiirin adı geçen esere yansıdığı söylenilebilir.

İnkıraz beytinin Fatih'in okuyuşunun ardından şöhret kazandığı rahatlıkla ifade edilebilir. Zira sonraki dönemlerde hem Türkçede hem de Farsçada bu beytin naziresi sayılabilecek beyitlere rastlanılmaktadır. Bahsi geçen nazireleri beytin meşhur oluşuna bağlamak gerekir. Netice olarak denilebilir ki bazı şiirler, beyit ve mısralar söyleyişlerindeki ve manalarındaki güzellik ve etkililik dolayısıyla söyleyenini unutturabilir. İnkıraz beytinin şairi de bu şekilde unutulduğu için kaynaklara yansımamış olabilir. Ancak Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi gibi çok önemli bir hadisenin hemen akabinde okuması, beytin sahibini unutturan esas sebep olarak görülmelidir. Nitekim sonraları bu beyit ona yakıştırılmış ve böylece şöhret kazanmıştır. Bazı sözler güçlü şahsiyetlerin dilinde daha çok anlam kazanır. Aynı manayı ifade eden benzer pek çok beyit bulunabilir, ancak inkıraz beyti Fatih Sultan Mehmed gibi kudretli bir hükümdarın dilinde anlamını tam olarak bulmuştur.

8. Extended Abstract

Mehmed the Conqueror is recognized not only for his political prowess but also for his literary persona. Influences from Persian poets Sadi and Hafiz can be discerned in his poetry which he wrote under the pen name Avni. Historical sources mention a Persian couplet purportedly uttered by him as he toured Hagia Sophia immediately after the conquest of Istanbul, namely: "*Perdedârî mî-koned ber tâk-ı Kısra 'ankebût / Bûm nebet mî-zened der kal'a-i Efrâsiyâb.*" However, this couplet is notably absent in the latest edition of his Divan.

Research into the origins of this couplet, including discussions on where and when it was recited, its interpretation, and the presentation of its parallels (nazire) forms the subject of this study. Initially, major biographical and literary compilations in Turkish and Persian were consulted. Turkish biography authors discuss Fatih's poetic abilities and his command of foreign languages; Persian literary biographies, on the other hand, offer no significant information about his literary prowess.

The most important source regarding this couplet is *Târîh-i Ebu'l-Feth*. In this work, Tursun Bey states that he personally heard the couplet in question from the sultan's voice while visiting Hagia Sophia.

Similar information is also included in *Heşt Behişt*, a Persian history book. The recitation of the couplet is associated with the Grand Palace belonging to the Greek emperors in Tayyârzâde Ata's work titled *Târîh-i Enderun*, and with the Grand Palace and the Grand Duke's palace in Hammer's Ottoman history.

In a Persian source named *Nigahî be Revend-i Nufûz ve Gosteriş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî der Torkeiye*, it is stated that Fatih recited this Persian couplet when he entered Istanbul. The same information can also be found in the sixth volume of *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî* and in the works named "*Vazîyet-i Amûzîş-i Zebân-i Fârsî der Cibân-i İmrûz*" and "*Dürnemâ-yi Hemkârî-yi Mıntakâ*". In another source named *Yâddâştâ-yi İbrahim Vahîd Dâmgânî*, it is stated that Fatih entered Hagia Sophia and hummed this Persian poem.

This couplet, which M. Cemal Kuntay named "*Inkîraz Couplet*", was first thought to belong to Fatih. Since it was recited in Persian, the names of poets such as Sa'dî, Hâfîz, Mevlânâ, Enverî and Hâkânî were mentioned in connection with it. In the work titled *Zebân ve Edebîyyât-i Fârsî der Kalemrov-i Osmânî*, written by Muhammed Emin-i Riyâhî, it was stated that although it was claimed to belong to Enverî, it was not actually included in Enverî's Divan. Some sources, such as the Latîfî Tezkire, attribute it to Turkish poets who wrote poetry in Persian. It is stated in a source called *Şâhân-i Şâ'ir ve ber Gozâde-yi Eş'âr-i Ânân* that it was recited by Yavuz Sultan Selim.

Although who the inkîraz couplet actually belongs to cannot be determined with certainty, some findings have been reached. It is clear that a couplet in *Yazıcıoğlu Mehmed's Muhammediye* was written with inspiration from the inkîraz couplet. While commenting on the couplet in Muhammediye in his work *Ferahu'r-Rûh*, İsmail Hakkı Bursevî includes another Persian couplet along with the inkîraz couplet.

The second source that allows us to make important determinations about the inkîraz couplet is the *Latîfî Tezkire*. The similarity of a couplet in a seven-couplet ghazal, or ode, included among the poems of the poet writing under the pseudonym Sabâyî in the Latîfî Tezkire with the inkîraz couplet is noteworthy. Likewise, the similarity of another couplet in this ghazal with the couplet in *Ferahu'r-Rûh* suggests that this ghazal of Sabâyî may be a nazire of the ghazal to which the inkîraz couplet belongs. The Persian work called *Beyân-ı Vâkı'* and the statements in this regard of Tevfik Subhânî, who focused on this subject, each included one more couplet along with the inkîraz couplet.

The couplet inkîraz can be translated into Turkish as "The spider works as a draper in the Persian King's (Kisra's) palace. The owl, on the other hand, works as a guard in the castle of Efrâsiyâb." The couplet generally emphasizes the transience of the world and advises that power and glory are temporary.

It is possible to say that the inkîraz couplet gained fame after Mehmed the Conqueror recited it, because in later periods, couplets that can be considered as nazires of this couplet have been encountered in both Turkish and Persian. The nazires cited above should also be considered the product of this fame. As a result, the composer of this Persian couplet, which gained meaning in Mehmed the Conqueror language, may not have been reflected in the sources because the speaker was forgotten. There may be many similar couplets expressing the same meaning, but the inkîraz couplet found its full meaning in the language of the powerful ruler Mehmed the Conqueror.

Keywords: Fatih Sultan Mehmed, Conquest, Literature, Poetry, Persian.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların alışmadaki katkı oranları Ahmet KAVAKLIYAZI %50/ Gamze Gizem AVCIOĞLU %50 şeklinde dir.
The authors' contribution rates in the study are Ahmet KAVAKLIYAZI %50/ Gamze Gizem AVCIOĞLU %50 form.

ıkar atışması Beyanı / Conflict of Interest

alışmada herhangi bir kurum veya kişi ile ıkar atışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın EtiĐi Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu alışmada Yksekğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın EtiĐi Ynergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.

Kaynakça

- Afîfî, R. (1372). *Ferbeng-nâme-i şî'rî* (C. 1). Surûş.
- Ak, C. (2001). *Şair padişahlar*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Amîd, H. (1379). *Ferbeng-i Amîd* (C. 1). İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Âşık Çelebi. (2018). *Meşâ'irü's-su'arâ (e-kitap)* (F. Kılıç, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, Ali Sâtu' Efendi, & Süleymân Besîm Efendi. (2001). *Hadîkatü'l-Cevâmî* (A. N. Galitekin, Haz.). İşaret Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük 2* (C. 2). Kubbealtı Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli büyük Türkçe sözlük 3* (C. 3). Kubbealtı Yayınları.
- Baysal, B. S. (1956). Fatih Sultan Mehmed'in muhiti ve şahsiyeti üzerinde bir deneme. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 14(3-4), 69-82.
- Bekar, A. K. (2019). *Kerkükli Tabiboğlu divanı* [Yüksek lisans]. Trakya Üniversitesi.
- Bursalı Mehmed Tâhir. (2016). *Osmanlı müellifleri* (C. 2) (M. A. Y. Saraç, Haz.). Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları.
- Coşkun, V. (2010). Tâk-ı Kisrâ. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 39, ss. 450-451). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelebioğlu, Â. (1996). *Mubammediye II*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Değirmençay, V. (2013). *Farsça şiir söyleyen Osmanlı şairleri*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Doğan, M. N. (2014). *Fâtih divânı ve şerhi*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Esad Muhlis Paşa. (1268). *Divânçe-i Esad Paşa*. Takvimhane-i Âmir Matbaası.
- Eyice, S. (1988). İstanbul'da Bizans imparatorlarının sarayı Büyük Saray. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 3-36.
- Gündüz, E. (2018). *Abdünnâfi İffet Efendi ve divanı (İnceleme-metin)* [Doktora]. Atatürk Üniversitesi.
- Hâlet, E. (1346). *Şâhân-i şa'ir ve ber gozîde-yi eş'âr-i ânân*. İntişârât-ı 'İlmî.
- Hâlid, M. (1955). *Divân-i Mevlânâ Hâlid*. Çâphâne-yi Fethi Demir.
- Hammer. (1329a). *Devlet-i Osmâniye târihi (Mehmed Atâ, Çev.)* (C. 2). Keteon Bedrosyan Matbaası.
- Hammer. (1329b). *Devlet-i Osmâniye târihi (Mehmed Atâ, Çev.)* (C. 3). Keteon Bedrosyan Matbaası.
- İdris-i Bitlisî. (2013). *Heşt Behîşt VII. Ketîbe (M. İ. Yıldırım, Çev.)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İsmail Hakkı Bursevî. (2023). *Râbu'l-Beyân Tefsiri (H. Vanlıoğlu, F. Kalender, E. A. Yüksel, Çev.)* (C. 3). Ahıska Yayınevi.
- İ'tisâmî, P. (1387). *Divân-i Pervîn-i İ'tisâmî dîbâce-yi Melîku's-su'arâ-i Babâr*. İntişârât-ı Ermegân.
- Karahan, A. (1954). Fatih, şair Avnî. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 6(61-38).
- Kuntay, M. C. (2018). *Fatih ve fetih, Fatih Sultan Mehmet*. Alfa Yayınları.
- Latîfî. (2018). *Tezkîretü's-su'arâ ve tabîratü'n-nuzemâ (e-kitap)* (R. Canım, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ma'sûmî, B. (1383). Mehmed Fâtih-i Osmânî. İçinde *Dânişnâme-yi Zebân ve Edeb-i Fârsî* (C. 6, ss. 751-758). İntişârât-ı Pâjeng.
- Miftâh, İ., & Velî, V. (1374). *Nigâhî be revend-i nufûz ve gusterîş-i zebân ve edeb-i Fârsî der Turkiye*. Şûrâ-yi Gusterîş-i Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî.
- Muhammed Hüseyin b. Halef-i Tebrizî. (1385). *Burbân-ı Kâtî* (C. 4). İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Nefîsî, A. E. (1355). *Ferbeng-i Nefîsî* (C. 5). Kitâbfurûşî-yi Hayyâm.
- Onay, A. T. (2000). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı* (C. Kurnaz, Haz.). Akçağ Yayınları.
- Piroğlu, Z. (1996). *Yetîm: Hayatı, eserleri, edebî kişiliği ve divânının tenkidli metni* [Yüksek lisans]. Selçuk Üniversitesi.
- Riyâhî, M. E. (1350). *Nufûz-i zebân ve edebiyât-ı Fârsî der kalemrov-i Osmânî*. İntişârât-ı Emîr-i Kebîr.
- Sehî Beg. (2017). *Heşt Bibîşt (ekitap)* (H. İpekten, Haz.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Selcuk, A. (1345). Dürnemâ-yi hemkârî-yi mıntakâî. *Mecelle-yi Hilâl Âzer*, 62, 22-26.
- Şemîsâ, S. (1398). *Ferbeng-i işârât-ı edeb-i Fârsî (Esâtîr, sunen, âdâb, intikâdât, ulûm...)* (C. 2). Neşr-i Mitrâ.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı şiiri kılavuzu 2*. OSEDAM.
- Şentürk, A. A. (2020). *Osmanlı şiiri kılavuzu 4*. Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2022). *Osmanlı şiiri kılavuzu 6*. Dün Bugün Yarın Yayınları.

- Tarlan, A. N. (1967). *Zatî divanı gazeller kısmı I. Cild*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tayyârzâde Atâ. (2020). *Osmanlı saray tarihi Târîh-i Enderûn* (C. 1) (M. Arslan, Haz.). Kitabevi Yayınları.
- Tursun Beğ. (2020). *Târîh-i Ebü'l-Feth* (C. 1) (M. Tulum, Haz.). Ketebe Yayınları.
- Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî divanı (ekitap)*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Vahîd-i Dâmganî, İ. (1389). *Yâddâştâ-yi İbrahim Vahîd-i Dâmganî*. Çâphâne-yi Nakş-ı Nîzâr.
- Yârmuhammedî, L. (1375). *Vaziyet-i âmûziş-i zebân-i Fârsî der cihân-i imrûz*. *Nâme-yi Ferheng*, 21, 128-139.